

14. מדוע כונה הרצל מתתיהו?

בקיץ תרס"ג ביקר תיאודור הרצל ביקור חטוף בוילנה, ביקור שנודעה לו משמעות רבה על המבקר ועל הקהילה היהודית גם יחד. ציוני וילנה, ולא רק הם, יצאו מגדרם כדי להעניק לביקור אופי מיוחד הראוי ל"מלך היהודים", שהרי בדיוק כך נתפס הרצל בין בעלי ברית ומי שאינם בעלי ברית (בביקור הנדון הגיב אחד מקציני המשטרה הרוסית: 'מלך כבר יש לכם, אבל ארץ עדיין לא!').

הרצל הרבה לבקר בריכוזים יהודיים; כאן זכה לא רק לכבוד, אלא גם להבין את הבעיות המיוחדות של יהודי רוסיה (וילנה הייתה אז תחת שלטון רוסי צארי), ולימוד זה היה כידוע תהליך מתמשך אצל הרצל שבא ממקום אחר לגמרי. כאן הוא חש גם באהדה של הציבור הדתי-חרדי שבלטה מאוד בין נכבדי וילנה (תנועת 'המזרח' נוסדה בוילנה כשנה קודם לכן). בין מי שקיבלוהו נמנה 'זקן הרבנים' (מזה דורות לא היה בוילנה 'רב ראשי') הרב הגאון רבי שלמה'לה הכהן שברוכו בברכת כוהנים ובכה בכל לבו. זאב יעבץ הגיש להרצל ספר תורה עשוי מלאכת מחשבת. הרצל השמיע בביקור את 'משל הרכבת' שהיה חביב עליו על 'קרונות שונים אך קטר אחד שמוביל ציונה'. המשל התקבל יפה בוילנה, שאכן היו בה 'הרבה קרונות' (כלומר, שרר בה פלורליזם מסוים).

הביקור עצמו התנהל אגב קשיים מרובים, הן בגין לחץ הציבור והן בעטיה של התנהלות המשטרה הרוסית. התוכנית להביאו ל"בית הכנסת הגדול", מהמקומות היותר חשובים וסמליים בתפוצות מזרח אירופה, לא עלה יפה. הדרך שובשה בגלל הלחץ הגדול של הקהל בין סמטאות הרובע היהודי, המשטרה אסרה, ובסופו של דבר הופנה המסע במפתיע ל'רחוב הגרמנים' וקבלת הפנים הוסבה ל"בית הצדקה הגדולה", שבקהילת וילנה היה מקום חשוב מאוד בפני עצמו. בחזרה אסרו על היהודים להיפרד ממנו בתחנת הרכבת, והיו צעירים יהודים שבתחבולות שונות עקפו את האיסור. עד כאן הרקע.

בטקס נשא אריה ניישול – דמות מרכזית בין ציוני וילנה דאז נאום בגרמנית, כדי שהרצל יבין במקביל קיבל הרצל תעודה חתומה על קלף, ובה נכתב בעברית בת'הזמן. מוטו מרכזי באיגרת הוא הרעיון הציוני למהדרין כי על וילנה שזכתה בצדק לכינוי המופלא 'ירושלים דליטא' להכפיף קומתה בפני ירושלים אשר ב'הודה! וזה דבר האיגרת:

למתתיהו בן יעקב ד"ר הרצל.

ה' עמר גבור החילו! לבבתנו אדוננו איש הלבב, מגיל ומרעד נפעמנו, בהתגלותך לעינינו, אחינו, בהגלות נגלות מתתיה' לבני יעקב, בדמותך מתתיה' בן יעקב. בחן ובתחנונים בדומיה וגעגועים נשאה אליך

את עיניה בעברך על פניה, הבת הנאמנת לעמך אשר אהבה, עדת וילנה הנהדרה, אשר היתה לו למשנה ירושלים אשר ביהודה תן כבוד! השיבה נא לה את כבוד שמה ורב לעדתנו להיות כאחת שפחותיה. ואחינו זה יהיה לכבוד בתוך העיר ההיא אשר בחר ה', ושמו יעמוד לדור דורים! זאת היא הברכה אשר תברך עדת עמך בוילנה כי בידך יחיש ה' את תשועת ישראל מציון. וילנה, כ"ג מנחם אב תרס"ג.¹

הרצל זכה לכינויים רבים, כגודל החיבה גדל מספר הכינויים. בקטע הנפלא – לטעמי – הזה כינוהו 'איש הלבב', כינוי מובן שמהווה 'מדרש שם' לשם משפחתו, כינוי המשקף את ההערכה הרבה שרחשו לגודל לבבו. למרבית הצער לבו הכשילוהו, וזמן לא רב לאחר הביקור פסק מלפעום. אגב, בביקור זה עצמו היה הרצל במיטבו, אולם בדרך חזרה, הוא כבר לא ניאות לעצור לקבלת פנים בתחנה הבאה – תחנת הרכבת של קובנה, בגלל שחש בלבו.

הכינוי השני הוא 'מתתיהו', שגם אם יסודו במעין מדרש שם שמזכיר את היות הרצל מתנת האל לעמו (מתתיהו=מתת יה; מתנה של האל); מזכיר את המובן היצוק ב'תיאודור=דורון מן האל); כאן הושמע תוך זיקה ישירה ומפורשת למתתיהו החשמונאי.

ישפוט הקורא אם מוצלח הוא כינוי זה ואם לאו. הרצל לא אחז כידוע בשיטותיו של מתתיהו, כדיפלומט מושבע, ודאי שרחוק היה מאיזשהו אפיון של קנאות בהקשר הצבאי. אבל העם בוילנה ראה בו חלוץ ופורץ דרך, מסור לעמו ומוכן לשלם מחיר, כמתתיהו החשמונאי. התנועה הציונית זכרה את הרצל ברוב כבוד ויקר, אך לאו דווקא כמתתיהו. אולם, ובדרך כלל בדרכים צדדיות, הכינוי המשיך ללוות את הרצל, ובו כונה עת נטמן ברגבי הארץ שהציונות איוותה לה ליעד, בהר שכונה על שמו.²

כידוע, תודעת ההשוואה למקבים, שזה היה אחד מביטוייה המעניינים והראשונים, הלכה והתעצמה בעולם הציוני; במיוחד כשהחל החזון הציוני להתגשם גם בהקשריו החינוכיים, ורבו המסעות למודיעין עירו של מתתיהו. חנוכה, החג הדתי ששימר את זכר החשמונאים באמצעים ביתיים כלביבות וכסביבונים, הפך לחג לאומי-ציוני.

אחזור ואעביר את הדברים לשיפוטו של הקורא: האם ראוי הרצל לכינוי הזה? ישפוט הקורא גם מה נותר מכל זה באווירה הפוסט-ציונית (תפסה היטב גם בציבור הציוני-דתי) בהווה. אני על

1. על פי: יצחק ברוידס, **וילנה הציונית ועסקניה**, תל אביב ת"ש, עמ' 162.

2. "אז נישאה תפילת 'אל מלא רחמים' ל'נשמת מנהיגנו ר' מתתיהו זאב ב"ר יעקב שהלך לעולמו" (דורון בר, **אידיאלולוגיה ונוף סמלי – קבורתם בשנית של אנשי שם יהודיים באדמת ארץ ישראל 1904-1967**, ירושלים תשע"ה, עמ' 36).

פנים מאזין לשירי חנוכה לילדים ומהרהר בהשוואה המעניינת של הרצל למתתיהו החשמונאי; אי שם ב'מוזיזעין של מעלה' מרכין מתתיהו – כך נדמה לי – את חניתו בהצדעה להרצל; ב'ווילנה של מעלה' מאשרים זאת.